

HADİSLERLE İSLAM ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRME VE TENKİTLER: TARİHİ ARKA PLAN, İÇERİK VE HADİS YORUMCULUĞU*

Mahmut DEMİR**

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 09 Mart 2026, **Kabul Tarihi:** 03 Haziran 2026, **Yayın Tarihi:** 26 Haziran 2026, **Atf:** Demir, Mahmut. "Hadislerle İslam Üzerine Bazı Değerlendirme ve Tenkitler: Tarihi Arka Plan, İçerik ve Hadis Yorumculuğu". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 26/2 (Haziran 2026): 745-774.

DOI: 10.33415/daad.1905738

Öz

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından ilk baskısı 2012 yılında yapılan *Hadislerle İslam* adlı yedi ciltlik eser, yine DİB himayesinde 2006 yılında başlatılan Konulu Hadis Projesi'nin bir semeresi olarak ortaya çıkmıştır. Eser son yıllarda hadis alanında yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biri olup Cumhuriyet sonrası Türkiye hadisçiliğinin en önemli ürünlerinden biridir. Türkiye'de en çok okunan hadis kitaplarından biri olmasına ve birçok akademik çalışmada referans olarak gösterilmesine rağmen esere dair biri Mütercim Tercümanlık diğeri de Temel İslam Bilimleri/Fıkıh alanında yapılmış iki yüksek lisans çalışması dışında kapsamlı akademik bir çalışma yapılmış değildir. Bu makalede *Hadislerle İslam*'ın ortaya çıkışına zemin teşkil eden tarihi arka planın yanı sıra eserin hazırlanmaya başlamasından itibaren hangi süreçlerden geçerek son şeklini aldığına, ortaya çıkan eserin gerek şekil itibarıyla gerekse de içerik ve üslup açısından özelliklerine temas edilmiştir. Bu bağlamda eserdeki tasnif metodunun özgünlüğüne, ayrıca dili itibarıyla de oldukça anlaşılır ve sade bir anlatım tarzına sahip olduğuna dikkat çekilmiştir. Makalede eserin ortaya çıkışına zemin hazırlayan tarihsel koşullar, fikri arka plan ve bu fikrin olgunlaşım eyleme geçmesinde tarihî rol oynayan Gerede Hadis Meclislerine de temas edilmiştir. Elbette her kitap gibi *Hadislerle İslam* da birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Bu itibarla bazı açılardan özgün niteliklere sahip olmakla birlikte Hadislerle İslam'ın eksik ve zayıf yönlerine dair tespitlerimiz ve yapılan bazı eleştirilere de işaret edilmiştir. Son olarak çağdaş hadis yorumculuğu açısından öne çıkan bazı özelliklerine işaret edilmiş, konuların nasıl ve hangi yöntemlerle ele alındığı da bazı örnekler üzerinden hadis yorumculuğu çerçevesinde değerlendirilmiştir. Öte yandan bilhassa hadis yorumculuğu açısından esere ciddi bazı eleştiriler de yöneltilmiştir. Bu eleştirilerin önemli bir kısmı makalemizde ele alınmış, bazıları yerinde tenkitler olmakla birlikte bazılarının da kimi önyargılara dayalı eleştiriler olduğu değerlendirilmesine yer verilmiştir. Makalemiz, Türkiye hadisçiliğinin bir birikimi olarak ortaya çıkan *Hadislerle İslam* adlı eserin gerek yapısal gerek içerik ve tasnif metodu gerekse de çağdaş hadis yorumculuğu açısından kapsamlı akademik bir çalışmaya ihtiyaç duyduğuna dikkat çekmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Konulu Hadis Projesi, Hadislerle İslam, Gerede Hadis Meclisi, Hadis Yorumculuğu.

* Bu makale 20-21 Ekim 2023 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen "Yüzüncü Yılında Türkiye Hadisçiliği" adlı sempozyumda sunulan "Hadislerle İslam Projesi: Tasarım, Arka plan ve Özellikleri" başlıklı tebliğin, yeniden gözden geçirilerek geliştirilmiş ve değiştirilmiş halidir.

** Doç. Dr., Mahmut Demir Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bölümü, Hadis Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye, 57mahmut@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6371-4348>.

The Islam Through Hadiths: Historical Background, Characteristics, Hadith Interpretation, and Criticism*

Mahmut DEMİR**

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 09 March 2026, **Accepted:** 03 June 2026, **Published:** 26 June 2026, **Cite as:** Demir, Mahmut. "The Islam Through Hadiths: Historical Background, Characteristics, Hadith Interpretation, and Criticism". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 26/2 (June 2026): 745-774.

DOI: 10.33415/daad.1905738

Extended Abstract

The seven-volume work titled *Hadislerle İslam* (The Islam Through Hadiths), whose first edition was published in 2012 by the Presidency of Religious Affairs (DİB), emerged as a sub-product of the Thematic Hadith Project, which was launched in 2006 under the auspices of DİB. The work is one of the most comprehensive studies in the field of hadith in recent years and is one of the most important products of post-Republican Turkish hadith scholarship. Despite being one of the most widely read hadith books in Turkey and being referenced in many academic studies, there has been no comprehensive academic study on the work other than two master's theses, one in Translation and Interpretation and the other in Basic Islamic Sciences/Fiqh. This article touches upon the historical background that paved the way for the emergence of Islam with Hadiths, as well as the processes the work underwent from the beginning of its preparation until it took its final form, and the characteristics of the resulting work in terms of form, content, and style. In this context, attention is drawn to the originality of the classification method used in the work, as well as its highly comprehensible and simple narrative style. The article also touches upon the historical conditions that paved the way for the emergence of the work, its intellectual background, and the General Hadith Councils, which played a decisive role in the maturation and implementation

* This article is a revised and expanded version of the paper titled "The Islam Through Hadith Project: Design, Background, and Features," presented at the Symposium "Hadith Studies in Turkey in Its Centennial Year," held in Ankara on October 20-21, 2023.

** Assoc. Prof. Dr., Mahmut Demir Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Hadith, Ankara/Turkey, 57mahmut@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6371-4348>.

of this idea. Of course, like any book, *Hadislerle İslam* has been subject to much criticism. In this regard, while it possesses many original qualities, our observations regarding the shortcomings and weaknesses of *Hadislerle İslam* and some criticisms have also been noted. Finally, some of its prominent features in terms of contemporary hadith interpretation are highlighted, and how and by what methods the topics are addressed are evaluated within the framework of hadith interpretation through some examples. On the other hand, the work has been subject to serious criticism, especially in terms of hadith interpretation. A significant portion of these criticisms have been addressed in our article, and while some are valid criticisms, others are considered to be based on certain prejudices. Our article aims to draw attention to the need for a comprehensive academic study of the work *Hadislerle İslam*, which emerged as an accumulation of Turkish hadith scholarship, in terms of its structure, content, classification method, and contemporary hadith interpretation.

Keywords: Hadith, Thematic Hadith Project, The Islam Through Hadiths, Gerde Hadith Assembly, Hadith Interpretation.

Giriş

Cumhuriyet sonrası Türkiye’inde hadis alanındaki çalışmaların genel seyrine bakıldığında tarihsel olarak Babanzâde Ahmet Naim’in (1872-1934) bir devlet projesi olarak kaleme almaya başladığı ve Kâmil Miras (1875-1957) tarafından tamamlanan *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Cumhuriyet tarihinde dinî yayınların başlamasında öncü rol oynamış isimlerden Şer’iyye ve Evkaf vekilliği de yapmış olan Abdullah Azmi Efendi’nin (1869-1937) girişimleriyle Kur’an’ın yanı sıra bazı hadislerin Türkçeye çevrilmesi projesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu çalışma, esasen İslam’ı batı kaynaklı neşriyattaki tahriflere karşı korumak ve Anadolu halkını din konusunda daha sahih bilgilerle aydınlatmak ihtiyacından doğmuştur.¹ Ardından uzun bir süre birtakım derleme ve seçme hadislerin tercümesi ile bu ihtiyacın karşılanması cihetine gidilmiştir. Bilhassa İlahiyat fakültelerinin açılması ve sayılarının artmasına paralel olarak da hadis alanındaki yayınlar tercümelerden telif eserlere doğru evrilirken, akademik neşriyatta da önemli ölçüde bir artış kaydedilmiştir. Bununla birlikte son yıllarda ülkemizde büyük hadis eserlerinin çevirilerinde ciddi bir artış olduğu gözlemlenmiştir. Asırlar önce farklı tarihsel koşullara ve ihtiyaçlara istinaden telif ve tasnif edilen klasik hadis eserlerinin Türkçeye çevrilmesinin beraberinde bir takım olumsuz sonuçlar doğuracağı mukadderdir. Bu eserlerin sıradan bir okura hitap etmediği, ancak hadis alanında belirli bir müktesebata ve

¹ Hüseyin Hansu, “Cumhuriyet Dönemi Resmî Tedvin Çalışmaları: Babanzâde Ahmet Naim ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Hadis Projesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 373-374.

kapasiteye sahip uzmanlarca anlaşılabilmesi izahtan varestedir. O halde bu tercüme faaliyetlerinin toplumsal ihtiyacı karşılamak bir yana yanlış din telakkilerinin yayılmasına da yol açabileceği unutulmamalıdır. Öte yandan ticari saiklerle hareket eden yayınevleri de buna eklenince hadis yayıncılığı adeta bir piyasa faaliyetine dönüşmüş bulunmaktadır.² Dahası sosyal medya aygıtlarının da popüler bilgi kaynağı olarak benimsenmesi ve bu aygıtlar üzerinden geliştirilen ve yaygınlık kazanan “paylaşım kültürü” vasıtasıyla hadis okurları devasa bir dijital çöplükle karşı karşıya kalmıştır. Popülist yaklaşımların tesiriyle hadislerin halkın önünde bir çatışma malzemesi olarak kullanılması ise başka bir vahamettir. Böyle bir ortamın yarattığı toplumsal ayrışmalardan ve çatışmalardan bunalan geniş kesimlerin, güvenle okuyacakları ve istifade edecekleri bir hadis kaynağı arayışına girmeleri de kaçınılmaz olmuştur. İşte *Hadislerle İslam*’ın yazılmasına etki eden en önemli motivasyon bu toplumsal ihtiyaç ve beklentiler olmuştur. Nitekim bu husus eserin mukaddimesinde şöyle ifade edilmiştir:

748 | db

“Sevgili Peygamberimiz (sav) tarafından sergilenen örnek tutum ve davranışları, onun (sav) söz ve hadislerindeki mesajları; kısacası onun (sav) çağlar üstü örnekliliğini sade ve anlaşılır bir dille günümüz insanına ulaştırmayı amaçlayan, özelden Anadolu insanının genelde İslâm toplumunun modern zamanlardaki problem ve ihtiyaçlarını dikkate alan, hedef kitle olarak ortalama okuyucuya hitap ettiği için teknik olarak hadis ilminin sorunlarını okuyucuya açmayan, ülkemizdeki hadis uzmanlarının birikimlerinden yararlanan, seksen beş yılın katkı sunduğu katılımcı bir çabanın ürünüdür.”³

Hadislerle İslam’ın ortaya çıkmasına zemin teşkil eden bu toplumsal ihtiyaç ve beklentiler hiç kuşkusuz hadis ilmine emek vermiş birçok ilim

² Bu bağlamda “*Hadislerle İslam*” adıyla neşredildiği için Hafız Munzirî’nin (öl. 656/1258) “*et-Terğîb ve’t-Terhîb*” adlı eserinin Türkçe çevirisi örnek olarak gösterilebilir. Eserin *Hadislerle İslam* üst başlığıyla neşredilmesi her şeyden önce müellife sadakatle bağdaşmamaktadır. Zira müellif eserinin mukaddimesinde kitabını zühd ehli mutasavvıfların talebi üzerine kaleme aldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla müellifin belirli bir dinî grubun ihtiyaçlarını veya beklentilerini esas alarak derlediği bu eserinin “*Hadislerle İslam*” etiketiyle neşredilmiş olması ancak yayınevlerinin eseri daha geniş okur kitleleriyle buluşturma stratejisi veya kaygısıyla izah edilebilir. Öte yandan müellif, eserinin mukaddimesinde bilhassa “*Ruviye/rivayet edilmiştir*” sigasıyla zikrettiği rivayetlerin illetli olduğunu ifade ederken bir muhaddis sorumluluğuyla bu tür rivayetler konusunda okuyucuyu uyarmıştır. Abdülazîm Zekiyyuddîn el-Münzirî, *et-Terğîb ve’t-terhîb mine’l-hadîsi’s-şerîf* (Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1992), 12,13-14.

³ Heyet (ed.), *Hadislerle İslam* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/41-42.

adaminin zihnini meşgul etmiş, böylece sorumluluk sahibi ve duyarlı hadisçileri bu beklentilerin nasıl karşılanabileceğine dair bir arayışa sevk etmiştir. Bu arayış da beraberinde ortak bir çalışma zemini arayışlarını doğurmuş, neticede ülkemizin önde gelen hadisçilerinin birlikte düşünüp fikir alışverişinde bulunacakları bir platform teşekkül etmiştir. Gerede Hadis Meclisleri olarak kayıtlara geçecek olan bu platformdan bahsedilmeden, *Hadislerle İslam*'ın ortaya çıkış hikâyesini yazmak büyük bir eksiklik olacaktır.

1. Gerede Hadis Meclisleri'nden *Hadislerle İslam'a*

2002 yılında başlayan Gerede Hadis Meclisleri, Hadis Projesi ve ona bağlı bir hadis kitabı fikrinin somut olarak akademik camiayla ilk kez paylaşılması bakımından önem arz etmektedir. Ancak bu somut adımın zihni arka planı 1990'lı yılların ortalarından itibaren Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hadis hocaları arasında hadis kitaplarındaki rivayetlerin çağın ihtiyaçları doğrultusunda yeniden tasnif edilmesi gerektiğine dair ortaya atılan ve tartışılan fikirlere dayanmaktadır. Bu hocalar arasında aşağıda da yer verileceği üzere *Hadislerle İslam'a* yönelik en sert eleştirilerde bulunan M. Hayri Kirbaşoğlu da yer almaktaydı. Böyle büyük bir projenin ancak kurumsal bir destekle hayat bulabileceği fikrinden hareketle konuyla ilgili M. Nuri Yılmaz'ın başkanlığı döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı nezdinde girişimlerde bulunulmuş, hatta seri toplantılar yapılmıştır. Ne var ki, çeşitli nedenlerle proje bir türlü hayata geçirilememiştir. 2000'li yılların başlarında Ali Bardakoğlu'nun Diyanet İşleri Başkanı, Mehmet Görmez'in de Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı olmasıyla beraber siyasî bakımdan konjonktürel ortam da uygun hale gelmiş, böylece mezkûr projenin ihyasına yönelik somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Başlangıçta 'çağın gereksinimlerini dikkate alarak hadisleri konularına göre yeniden tasnif etme' şeklinde ortaya atılan bu düşünce, zaman içerisinde ilki 2002 yılında gerçekleşen Gerede Hadis Meclislerinde Türkiye'nin farklı bölgelerinden gelen akademisyenlerin fikir alışverişinde bulunmalarıyla olgunlaşmış ve geliştirilmiştir. "Konulu Hadis Projesi" adı verilen proje ilk kez beşinci ve yedinci Gerede Hadis Meclislerinde etraflıca masaya yatırılmış ve tartışılmıştır.

Konulu Hadis Projesi'nin önemli aktörlerinden biri olan Yavuz Ünal, ilk defa 2002'de gerçekleşen Gerede Hadis Meclisi'nin açılış tebliği olarak da sunduğu⁴ *Cumhuriyet Dönemindeki Hadis Çalışmalarının Serencamı*

⁴ Halit Özkan, "Cumhuriyet Dönemi Hadis Çalışmaları: Bir Hasıla", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 25.

adlı makalesinde toplumun yeni bir hadis kitabına olan ihtiyacını şu cümlelerle ifade ediyordu:

“Cumhuriyet döneminde hadis alanındaki bu tartışmalar, dolayısıyla yapılan çalışmalar, kültür havzamızda ciddi bir birikim oluşturdu. Ancak yaşanan süreç, bazı noktalarda duyarlılıkları artırdı; kaygıları besledi ve büyüttü. Modern dönemde dinî hayatın nasıl sürdürüleceği konusunda endişeleri olan; tartışmalarla kafası iyice karışan ideolojik tazyiklerle de sıkışan toplum yeni taleplerde bulunmaya başladı. Bunların başında halkın okuyabileceği ve halka dönük bir hadis kitabı en sık zikredilenlerdendir.”⁵

Ünal, projenin henüz başladığı 2007 yılında yayımladığı makalesinde Konulu Hadis Projesi’nden isim olarak ilk kez akademik bir çalışmada söz ederken yine bu toplumsal ihtiyacın altını çizmiştir:

“Nitekim hadis alanında çalışan gönüllü bütün akademisyenlerin iştirak ettiği, rivayetlerin tek tek ele alınarak yeniden tasnif edildiği, konuya özel poşetlerin hazırlandığı ve konuyla ilgili Hz. Peygamber’in sözünü ortaya çıkarmayı hedefleyen Konulu Hadis Projesi adı altında kapsamlı bir proje yapılmıştır. Hadis kültürünü, anlaşılabilir bir dille topluma sunmayı hedefleyen bu çalışma, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından desteklenmekte ve halen devam etmektedir.”⁶

Kitabın proje çalışmaları etrafındaki fikir egzersizleri, hadis akademisyenlerinin katılımıyla on yıl devam eden Gerede Hadis Meclislerinin beşincisinde (22-23 Temmuz 2006) “Konulu Hadis Projesi” başlığını taşıyan ve açık oturum şeklinde düzenlenen dördüncü oturumunda böyle bir kitaba dair bilgiler ilk kez somut olarak projenin koordinatörleri tarafından dile getirilmiş ve projeye ilgili katılımcıların görüşleri alınmıştır.⁷ Bu oturumda Mehmet Görmez “Konulu Hadis Projesine Duyulan İhtiyaç”, Mehmet Emin Özafşar da “Projenin Kapsamı ve Çalışma Yöntemi” başlıklı sunumlar yapmışlardır. “Modern Dönem (XVIII-XIX. Yüzyıl) Hadis Yorumu” temalı yedinci Mecliste de Soner Gündüzöz tarafından “Konulu Hadis Projesi: Medyaya Yansımaları” başlıklı bir sunum yapılmış, Meclisin

⁵ Yavuz Ünal, “Cumhuriyet Dönemindeki Hadis Çalışmalarının Serencamı”, *İslami İlimler Dergisi* 2 (2007), 247.

⁶ Ünal, “Cumhuriyet Dönemindeki Hadis Çalışmalarının Serencamı”, 248.

⁷ Bk. Erdiñç Ahatlı, “Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği Bibliyografyası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 238.

son oturumunda da “Konulu Hadis Projesi Yeni Bir Yorum Tarzı Mı?” başlıklı açık oturum gerçekleşmiştir.⁸

Ülkemizde daha çok gelenekçi-modernist şeklinde tasvir edilen hadis alanındaki kutuplaşmaları bir kenara bırakarak bir araya gelmeyi başarabilen bir gurup akademisyenin katılımıyla gerçekleşen Gerede Hadis Meclislerinde hadis ilminin iç sorunları tartışıldığı gibi toplumun hadis ve sünnete dair gereksinimleri de ele alınmış, böylece *Hadislerle İslam* adlı eserin ortaya çıkmasına zemin hazırlanmıştır. Bu eser, hazırlık aşamasından konuların belirlenmesine, konularla ilgili hadislerin tespitinden maddelerin yazımına kadar her safhada büyük oranda Gerede Hadis Meclislerine katılım sağlayan akademisyenlerle birlikte hazırlanmıştır. Bu itibarla bir araştırmacının haklı olarak ifade ettiği üzere eser bir ölçüde Gerede Hadis Meclisi’nin bir meyvesi olarak anılmayı hak etmektedir.⁹ Bir çalışmada Üniversiteler dışında Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı gibi resmî kurumların bünyesinde yürütülen çalışmaların “akademi dışı” hadis faaliyetlerinden addedilmesi¹⁰ kanaatimizce nominal bir tasnif olarak görülmelidir. Bu, mezkûr kurumların himayesinde yapılan çalışmaların akademik olmadığı anlamına gelmez. Bu itibarla *Hadislerle İslam* bir akademik birimin bünyesinde olmamakla birlikte yazarları, editörleri, redaksiyon ekibi ve üst bilim kurulu ile akademisyenler tarafından yürütülmüş ve tamamlanmış bir çalışmadır. Eserin Almanca, Boşnakça İngilizce, Arnavutça, Kazakça, Kırgızca, Rusça, Azerice çevirileri yayınlanmış, Arapça ve Gürcüce çevirileri de tamamlanmış olup yayın aşamasındadır. Özbekçe çevirisine ilişkin de çalışmalar başlamıştır. Ne var ki, ülkemizde eser üzerine kapsamlı akademik bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bununla birlikte biri Mütercim Tercümanlık diğeri de Temel İslam Bilimleri/Fıkıh alanında yapılmış iki yüksek lisans çalışmasına işaret edilebilir. Birincisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde (Ankara, 2022) Ayşe Zuhul Sarı tarafından “Dinî Çeviride Çevirmen Görünürlüğü: Hadislerle İslam Örneği” başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada *Hadislerle İslam*’ın “Islam Through Hadiths” ismiyle yayınlanan (2020) İngilizce çevirisinin birinci cildi esas alınarak dinî terimlerin çevirisi öze-

⁸ Zeynep Şüheda Başaran, *Tarihte Hadis Meclisleri ve Gerede Hadis Meclisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 81, 120-121.

⁹ Abdullah Karahan, “Cumhuriyet Türkiye’si Akademik Hadis Araştırmalarında Önemli Bir Açılım: Gerede Hadis Meclisi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 547.

¹⁰ Ferhat Gökçe, “Türkiye’de Akademi Dışı Hadis Çalışmaları”, *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye Hadisçiliği* (Ankara: Hadis Tarihi Derneği/İlahiyat Yayınları, 2025), 148.

linde Venuti'nin çevirmen görünürlüğü ve yerileştirme/yabancılaştırma stratejileri ışığında incelenmiştir. Diğeri de Mehmet Zeyrek tarafından "Hadislerle İslam Adlı Eserde Aile Hakkındaki Hadislere Getirilen Yorumların Fikhî Açıdan Değerlendirilmesi" adıyla Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan yüksek lisans tezidir. Öte yandan Yusuf Acar tarafından yazılan "Hadis ve Sünnetin Halka Arzı Sorunu ve Bazı Öneriler" (Marife, 2021) başlıklı makale de *Hadislerle İslam'a* geniş yer vermiş olması açısından burada not edilmelidir. Aynı şekilde Muhammet Ali Asar da Cumhuriyet döneminden itibaren hadisi anlama ve yorumlamaya dair yapılan çalışmaları ele aldığı makalesinde *Hadislerle İslam'*ın yerinden önemle bahsetmektedir.¹¹ Son olarak Erdinç Ahatlı'nın "Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği Bibliyografyası" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (2013) adlı makalesi de *Hadislerle İslam'a* ayrı bir yer vermesi hasebiyle burada zikredilebilir. Bu itibarla makalemizin *Hadislerle İslam'*ın Hadis İlmî alanında en az doktora düzeyinde tüm yönleriyle akademik bir çalışmaya zemin teşkil etmesi temennisi taşıdığını ifade etmek istiyoruz.

2. *Hadislerle İslam'*ın Hazırlanışı

Hadislerin çağın koşulları dikkate alınarak yeniden tasnif edilmek suretiyle okuyucu ile buluşturulması fikri her ne kadar dar bir kadrodan çıksa da ürün büyük oranda Türkiye genelindeki hadisçilerin ortak bir faaliyeti olarak vücut bulmuştur. Eserin ana gövdesini hadis akademisyenlerinin yazdıkları makaleler oluşturmaktadır. Eserdeki bu makaleler, İSAM tecrübesinde olduğu gibi hoca ve asistanlardan oluşan merkezî bir kadro marifetiyle bazı safhalardan geçtikten sonra son şeklini almıştır.

Hazırlık aşamasında öncelikle hadislerin elektronik ortama aktarıldığı bir veri havuzu oluşturulması cihetine gidilmiştir. Bu veri tabanına 19 adet hadis kitabındaki tüm hadisler yüklenmiştir. Bunların sayısı 205 bin civarındadır. Bu hadislerin her biri ilgili konu dosyalarına yerleştirilmiştir. Her bir hadis, birden fazla konuyla ilişkilendirilip her konuya ait "elektronik poşete" konduğundan farklı konu başlıkları altında karşımıza çıkabilmektedir. Yazıların siparişi aşamasına gelindiğinde bu elektronik dosya, makale yazarlarına gönderilmiş ve onlardan konuyu dosyadaki rivayetleri merkeze alarak hazırlamaları talep edilmiştir. Veri tabanına işlenmiş her kitap için bir rumuz tayin edilmiştir. Elektronik havuza girilmeyen hadis kaynakları da ilave edildiğinde toplamda 26 hadis kaynağından yararla-

¹¹ Muhammet Ali Asar, "Cumhuriyet Dönemi Hadisi Anlama ve Yorumlama Çalışmaları", *Cumhuriyetin 100. Yılı ve İlahiyat* (Ankara: Nobel Yayınları, 2025), 151-169.

nılmıştır. Kuşkusuz ki konular işlenirken başvuru referanslar hadis kaynaklarıyla sınırlı tutulmamıştır. Yeri geldiğinde tarih kaynakları, lügatler, hadis şerhleri, hatta tefsir kaynakları gibi eserlere de müracaat edilmiş ve atıfta bulunulan her bilgi elektronik veri tabanına işlenmiştir. Ancak bu eserlerin sadece atıfta bulunulan pasajları veri tabanına ilave edilmiş, onlar için de aynı şekilde rumuzlar tayin edilmiştir.

Yazarlardan gelen metinler üst kurul/bilim kurulu tarafından okunduktan sonra *ilmî* ve *edebî* redaksiyon dediğimiz aşamalardan geçtikten sonra *nihâî* bir okumaya tabi tutulmuştur. Bu yüzden kitaba giren son metinler kuşkusuz yazarların elinden çıkan metinlerin aynısı değildir. Hedeflenen dil ve üslûpta asgari uyumun sağlanması, gözden kaçmış kimi rivayetlerin metne yansıtılması ve maddi hataların tashihi gibi işlemler Bilim Kurulu üyelerinin gözetiminde ve rehberliğinde proje merkezindeki uzman bir ekip tarafından yürütülen titiz ve disiplinli bir faaliyetle mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda serlevha hadislerin uygunluğu yeniden gözden geçirilmiş, gerekli müdahaleler yapılmıştır. Metinlerdeki tüm atıflar tek tek incelenmiş, tespit edilen yanlış atıflar ya ayıklanmış ya da daha uygun olduğu değerlendirilen başka referanslarla değiştirilmiştir. Rivayetlerin tarihsel bağlamının tespiti için azami çaba sarfedilmiş, yazardan gelen metinde yer verilmeyen tarihsel bağlamlar yeri geldiğinde ya öyküleme üslûbuyla girişe ya da metnin daha uygun bir başka yerine yerleştirilmiştir. Rivayet metinlerinde yer alan, ya da rivayetteki hadisenin bir kahramanı olan her bir isim hakkında mutlaka rical/tabakat eserlerine bakılmış, mezkûr ismin başına tavsif edici uygun bir ifade eklenmesine özen gösterilmiştir. Netice itibarıyla çeşitli okuma ve redaksiyon aşamalarından geçtikten sonra metinler son şeklini almış, hatta bazı metinler üst kurulun kararıyla yeniden inşa edilmiştir.

3. Hadislerle İslam'ın Yapısal Özellikleri

Hadislerle İslam bir mukaddime, ardından "İstiaze", "Besmele", "Hamdele" ve "Salvele" konularından oluşan bir giriş kısmıyla sekiz ana bölümden oluşmaktadır.

Mukaddimede eserin anahtar kelimeleri addedilebilecek Din, Vahiy ve Nübüvvet ile Sünnet ve Hadis kavramları, ağır gramatik ve linguistik tahlillere girilmeden mümkün olduğunca ayet ve hadisler ışığında izah edilmeye çalışılmıştır. Detaylara girilmeden hadis tarihi ve bazı istihlalarına dair muhtasar bilgiler verildikten sonra sünnet ve hadisin anlaşılması ve yorumlanmasına dair temel ilkelere yer verilmiştir. Bu kısım, bilhassa

konular işlenirken kimi rivayetlere yapılan yorumlar için teorik bir zemin teşkil etmesi açısından önem arz etmektedir.

Eserde girişteki dört konuyla birlikte toplam 351 konu vardır. Bu konuların sekiz ana bölümdeki dağılımları şu şekildedir:

1. **Allah, Âlem, İnsan ve Din** (14 Konu)
2. **Bilgi** (8 Konu)
3. **İman** (19 Konu)
4. **İbadet** (50 Konu)
5. **Ahlak** (57 Konu)
6. **Sosyal Hayat** (90 Konu)
7. **Tarih ve Medeniyet** (97 Konu)
8. **Ebedî Hayat Ahiret** (Şefaath ve Kabir Ziyareti de dahil 12 Konu)

754 | db

Konuların girişinde ortalama üç-beş hadis arasında değişen rakamlarda serlevha hadislere yer verilmiştir. Serlevha hadislerin konunun kapsamını ve çerçevesini sunacak nitelikte olmalarına dikkat edilmiştir. Bu hadislerin mümkün olduğunca Buharî ve/ya Müslim'in *Sahih*'lerinden veya en azından *Kütüb-i Sitte* veya *Kütüb-i Tis'a*'dan seçilmesine özen gösterilmiştir. Toplamda mükerrerleriyle birlikte 17542 hadise atıf yapılmıştır. Tekrarlar çıkarıldığında bu sayı 9782 olarak tespit edilmiştir.

Kuşkusuz ki çalışmadaki her makalenin ana malzemesini hadisler oluşturduğu için kitabın "*Hadislerle İslam*" ismiyle neşredilmesine karar verilmiştir. Bununla birlikte isim ile ilgili bazı eleştirilerin de yapıldığı burada not edilmelidir.¹²

4. *Hadislerle İslam*'daki Tasnif Metodu

Hadislerle İslam'ın, akademik manada hadis alanındaki bir boşluğu doldurmaktan ziyade toplumun beklentilerine bir cevap verme saikiyle yazıldığı düşünülürse, eserin konulara göre tasnifinde bu beklentilerin dikkate alındığı ifade edilmelidir. Esasen her devrin kendine mahsus tarihsel koşulları mevcuttur. Bu koşullara paralel olarak toplumsal ihtiyaçların ve beklentilerin de her devirde farklılık arz edeceği muhakkaktır. Dolayısıyla klasik bir hadis eserinin günümüz toplumunun beklentilerini

¹² Eserin ismi ile ilgili bir eleştiri ve isim teklifi için bkz. Yusuf Acar, "Hadislerle İslam'ın Tahlili ve Tenkidi", *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye Hadisçiliği* (Ankara: Hadis Tarihi Derneği/İlahiyat Yayınları, 2025), 377-378.

istenen düzeyde karşılayamayacağı da yadsınamaz bir hakikattir. Telif maksadı ve hedef muhatap kitlesi itibariyle *Hadislerle İslam*'ın Nevevî'nin *Riyâzu's-salihîn* adlı eserini kısmen çağrıştırdığı söylenebilir.¹³ Nevevî'nin eseri geçmişte olduğu gibi bugün de İslam dünyasında ulaştığı şöhreti fazlasıyla hak etmiştir. Ancak zamanla değişen şartlar, hadisin ve dolayısıyla nebevî mirasın günümüz toplumuna daha anlaşılır ve güncel bir dil ve üslûpla aktarılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Eksiklerine rağmen *Hadislerle İslam*'ın kendine mahsus bir tasnif metodu ve kurgusu vardır. Her şeyden önce ana konuları birbirinden bağımsız değildir. *Hadislerle İslam*, varlığın ana müsebbibi Allah ile başlayan, onun en değerli yaratığı insan ile devam eden, bilgi, inanç, ibadet, ahlak, kültür ve medeniyet gibi tüm boyutlarıyla insana dair her unsuru dikkate alan bir yaklaşım ve mülahazayla hazırlanan bir eserdir. Ancak tüm konuların merkezinde Hz. Muhammed (s.a.v.) vardır. Bölümlerin sıralanışı rastgele bir tercih olmayıp uzun istişareler neticesinde tayin edilmiştir. Klasik tasniflerdeki bölüm-bab sistematığı bu eserde de mevcuttur. Bilgi konusunun İmandan önce ele alınması, İslam'ın dogmatik değil bilgi temelli bir inanç sistemi olduğu fikrine dayanmaktadır. Öte yandan Tarih ve Medeniyet Bölümü genel olarak Peygamberlerle başlamakta, özel olarak Son Peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.v.) siyer ve sîreti hakkında uzun bir seriyle devam etmekte ve sahabe arasındaki ihtilaflarla bitmektedir. Bu son madde ile Peygamber sonrası hayatta sahabe arasında meydana gelen ihtilafların insani yönüne dikkat çekilmiş ve bu ihtilaflara rahmet nazarıyla bakılması tercih edilmiştir.

db | 755

Eserde, "İnsan", "Ruh", "Bilgi Ahlakı", "Zaman", "Cahiliye Devri Bilgi Kaynakları..." gibi daha önceki hiçbir hadis mecmuasında yer almayan konuların yanında klasik kaynaklardaki konu başlıkları da yer almaktadır. Ayrıca her başlığın yanına konan açıklayıcı bir ifade ile başlıkların zenginleştirilmesi ve etki gücünün artırılması hedeflenmiştir. Örneğin: "İnsan: Mükerrer Varlık", "Ruh: Hayat İksiri", "Zaman: Varlığın Nabzı", "Mucize: Hz. Peygamber'e Verilen Olağanüstü Lütuf", "Kader: Her şey Bir Ölçü ile Yaratılmıştır" gibi.

5. *Hadislerle İslam*'da Dil ve Anlatım Üslûbu

Hadislerle İslam akademisyenler tarafından yazıldığı ve yine akademik hassasiyetlerle tashihleri yapıldığı için de bilimsel temellere ve ilkele-

¹³ Hadislerle İslam'ın telif maksadı ve muhatap kitlesi itibariyle özgünlüğüne ilişkin eleştiriler için bk. Zişan Türcan, "Değerlendirme-1." *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye Hadisçiliği* (Ankara: Hadis Tarihi Derneği/İlahiyat Yayınları, 2025), 351 vd.

re dayanan bir eserdir. Ancak dili ve üslûbuyla geniş halk kitlelerine hitap etmesi yönüyle de popüler bir eserdir. Eserin üslup özellikleri ve okur üzerinde bıraktığı intiba dikkate alındığında, metinlerin yalnızca bilgi aktarmakla kalmadığı, aynı zamanda bilinçli bir retorik üzerine inşa edildiği söylenebilir. Konusu ne olursa olsun her makalede, evde aileye camide cemaate okulda öğrenciye okunabilecek, dolayısıyla hemen her kesimin kolay istifade edebileceği sade anlaşılır bir metin oluşturmaya çalışılmıştır.

Okuyucunun ilgisini çekmek ve onu sürüklemek maksadıyla her bir konunun girişine konuya doğrudan temas eden bir rivayet öyküleme metodu ile sunulmuştur. Böyle bir giriş ile başlamak için seçilen rivayet-teki yer, zaman ve şahıs bilgilerinin tespitine önem verilmiştir. Bazen de rivayetin izi sürülerek *sebeb-i îradı* tespit edilmeye çalışılmış, hikâye geriden başlatılmıştır. Bu girişin akabinde, konunun varsa ayetlerle ilişkisi kurulmuş, ilgili ayetler anlamlı bir kompozisyonla sunulmaya çalışılmıştır. Kuşkusuz bu yeni bir yöntem değildir. Konuyla ilgili daha önce Nevevî'ye atıfta bulunmuştuk. Daha gerilere gidersek muhatap kitlesi farklı olsa da Buhârî'nin de benzer bir yolu izlediği söylenebilir. Örneğin Buhârî, "Ehâdîsu'l-Enbiyâ" bölümünün "Adem ve Züriyetinin Yaratılışı" başlığını taşıyan ilk babında tam 26 ayete atıfta bulunmaktadır. Buna karşın aynı bab altında 10 hadis yer almaktadır.¹⁴ Hatta Buhârî'nin ilgili ayetlere atıfta bulunduktan sonra hiç hadis zikretmediği bablar da vardır.¹⁵ *Hadislerle İslam*'da da bazı konular tabiatı gereği daha çok ayetler ışığında ele alınmıştır. Konuyla ilgili muteber kaynaklarda sınırlı sayıda rivayetin yer alması, tespit edilen rivayetlerin sıhhat açısından büyük problemler içermesi bunun başlıca nedenleri arasında sayılabilir. Örneğin Yaratılış konusunda 46 ayete atıf yapılırken referans gösterilen hadislerin sayısı 13'tür.¹⁶ Yine "Kader" başlıklı yazı en kısa makalelerden biridir ve daha çok ayetler ışığında işlenmiştir. "Ruh" ve "Nefis" yazıları da aynı şekilde daha çok Kur'an merkezli anlatımlar içermektedir.

Hadislerle İslam'ın konuların işleyişine dair özelliklerinden birisi de, eserde dilsel, kelami ve fıkhi münakaşalardan azami derecede uzak durulmasıdır. Bunlar yerine daha çok ahlâkî mesajlara odaklanılmıştır. Bunu anlamak için örneğin herhangi bir fıkıh veya ilmihal kitabındaki "icare akdi (kira sözleşmesi)" konusu ile *Hadislerle İslam*'daki aynı konuyu veya

¹⁴ Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Şaîhî*, (Riyâd: Dâru's-Selâm, 1421), "Enbiyâ", 1.

¹⁵ Örneğin bk. Buhârî, "Şehâdât", 1.

¹⁶ Heyet, *Hadislerle İslam*, 1/231-241.

bir kelam kitabındaki “kabir azabı” konusu ile *Hadislerle İslam*’daki aynı konuyu mukayeseli bir şekilde okumak yeterli olacaktır.

6. Hadis Yorumculuğu Açısından *Hadislerle İslam*

Hadislerle İslam, derleme bir hadis kitabı olmadığı gibi bir ansiklopedi de değildir. Hadis literatüründe ancak şerh türünde değerlendirilebilir. Klasik bir şerh kitabı da değildir. Nitekim Ahatlı, Cumhuriyet Dönemi hadis şerhlerini kronolojik olarak zikrettiği çalışmasında *Hadislerle İslam*’a ayrı bir yer vermiştir. Ahatlı’nın da ifade ettiği gibi eserde, muayyen bir konuya dair tüm rivayetler, girişi, gelişmesi, sonucu ve kurgusu olan bir yazı sistematigi içinde harmanlanarak ve yorumlanarak sunulmuştur. Bir konu, Kur’an ayetleri başta olmak üzere ilgili tüm rivayetler ışığında bütüncül bir bakış açısıyla etraflı bir biçimde ele alınmıştır.¹⁷ Eser, kuşkusuz ki, hadis yorumculuğu açısından eleştirel bir yaklaşımla kapsamlı bir analize ihtiyaç duymaktadır. Böyle bir çalışmaya ışık tutması açısından da eserin şerh yöntemlerinde öne çıkan bazı hususiyetlerine temas etmek yararlı olacaktır.

Hadis şerhçiliğinde *Hadislerle İslam*’a özgünlük katan hususiyetlerin başında genel olarak İslam’ın temel esasları (umdeleri), ilkeleri ve amaçlarını ifade eden¹⁸ *makâsıdu’ş-şerî’aya*¹⁹ mümkün olduğunca riayet edilmeye çalışılmasıdır. Nitekim eserin girişinde bu husus şöyle ifade edilmektedir:

“Hadisler, İslam dininin inanç, ibadet, ahlak ve hukuk esaslarını belirleyen tevhid, hak, adalet, eşitlik, maslahat, kolaylık, uygulanabilirlik, insan onuruna saygı gibi pek çok naklî ve akfî delile dayanan küllî temel esasları ışığında anlaşılmalı; hayatın varlık sebebi, insanın yaratılış gayesi ve dinin gönderiliş hikmeti gibi makâsıdu’ş-şerî’ a bağlamında değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Hadislerin şâri’ in genel maksatları ile üm-

¹⁷ Ahatlı, “Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği Bibliyografyası”, 240-241.

¹⁸ Mehmet Erdoğan, “Makâsıd-ı Şerîa Bağlamında Sünnet ve Hadisin Anlaşılması”, *İslam’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Sempozyumu* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 392.

¹⁹ Hadislerin *makâsıdu’ş-şerî’ a* bağlamında yorumlanması ve incelenmesi henüz akademik düzeyde kapsamlı olarak çalışılmış bir konu değildir. Bununla birlikte başlangıç düzeyinde de olsa Mehmet Erdoğan’ın yukarıda atıfta bulunduğumuz çalışmasının yanı sıra Aynur Urlaer’in Ürdün’de Cemiyetu’l-hadîsi’ş-şerîf ve İhyâi’t-turâs ve Âl-i Beyt Üniversitesi tarafından düzenlenen bir sempozyum bildirisi olarak hazırladığı, “Makâsıdın Sünnetteki Yeri ve Hadisleri Anlamadaki Rolü” başlıklı sunumu ile, Şadiye Yılmaz’ın kaleme aldığı “Hadislerin Anlaşılmasında Makâsıdın Önemi (İbn Hacer Örneği) ADÜ İlahiyat Dergisi 1/1 (Haziran 2025): 35-53 başlıklı makalesi zikredilebilir.

metin umumî maslahatlarını belirleyen temel esaslarla uyum içerisinde olmasına dikkat edilmelidir".²⁰

Hadislerle İslam'ın mukaddemesinde yer verilen sünnet ve hadisin anlaşılmasındaki temel ilkeler, aslında rivayetlerin yorumlanmasında bir kılavuz niteliği taşımaktadır. Buradaki ilkeler mümkün olduğunca yazılara yansıtılmaya çalışılmıştır. Eserde zikredilen rivayetlerden bilhassa serlevha hadislerden ahlaki mesajlar çıkarılması öncelikli hedef olmuştur. Dolayısıyla *Hadislerle İslam*, hadislerin tespitine değil onları anlamaya, anlamlandırmaya yönelik bir çalışmadır. Mukaddimesinde de ifade edildiği gibi eser, Hz. Muhammed'in sünnetini şeklî taklitten arındırıp onu tüm yönleriyle, ruhuyla manasıyla/maksadıyla Müslüman toplumun bir parçası haline getirme amacını gözeterek bir yaklaşıma sahiptir.²¹ Aşağıdaki birkaç örnek konunun anlaşılması için yeterli olacaktır.

Makâsîdî hadis yorumculuğunda Hz. Muhammed'in bir söz sarferken tam olarak ne kastetmiş olabileceğinin tespiti için başvurulan kavramlardan biri *terğîb* ve *terhîbtir*. "Tarih ve Medeniyet" Bölümündeki Cahiliyye serisi yazılarından biri olan "Cahiliyye Devri Bilgi Kaynakları" başlıklı yazıda yer alan "*Kim bir kâhine (medyuma) gelir de ona bir şey sorarsa kırk gece namazı kabul olunmaz.*"²² Rivayetinin yanı sıra, kâhinleri tasdik edenlerin Hz. Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olacağı,²³ yine kâhinlere ve sihire inananların cennete giremeyeceğini²⁴ ifade eden rivayetlerin "*terhîb*" yani kötülüklerden sakındırma maksatlı rivayetler olarak anlaşılmasının uygun olacağı belirtilmiştir.²⁵ Bu yaklaşımı Hz. Peygamber'in gaybtan haber vermesi bağlamında kıyametin kopmasını bazı önemli olayların gerçekleşmesine bağlayan rivayetlere getirilen yorumlarda da görebiliriz. Örneğin, "Gelecek Zaman: Sona Yaklaştıkça" yazısında zikredilen "*İlim kaybolmadıkça, depremler çoğalmadıkça, zaman kısalmadıkça, herc yani cinayetler artmadıkça ve elinizde mal çoğalıp taşmadıkça kıyamet kopmaz.*"²⁶ rivayetine ilişkin olarak şu yoruma yer verilmiştir:

758 | db

²⁰ Heyet, *Hadislerle İslam*, 1/98.

²¹ Heyet, *Hadislerle İslam*, 1/213-214.

²² Ebu'l-Huseyn Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi 'u's-şâhîh*, (Riyâd: Dâru's-Selâm, 1421), "Selâm", 125.

²³ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *es-Sunen*, (Riyâd: Dâru's-Selâm, 1421), "Taharet", 102.

²⁴ Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaût, Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421), 3/15.

²⁵ Heyet, *Hadislerle İslam*, 6/193.

²⁶ Buhârî, "İstiska", 27.

“Bu hadisi, Resûlullah’ın kendisine mahsus bir anlatım üslûbu olarak müminleri iyiliğe teşvik etmeye (terğîb) ve kötülükten sakındırmaya (terhîb) yönelik bir uyarısı olarak değerlendirilmek isabetli olacaktır. Allah Resûlü, ashâbını ve ümmetini bu konularda dikkatli davranmaya teşvik etmiş, onları uyarmış, onlardan mal, ilim, zaman gibi kıymetleri iyi kullanmalarını istemiştir.”²⁷

Aynı yorum ilk bölümde yer alan “Zaman: varlığın Nabzı” başlıklı makede de şu ifadelerle yer almaktadır:

“Pek çok hadis, kıyametin kopmasından önce birtakım olumsuzlukların ortaya çıkacağını haber vermektedir. “Fiten rivayeti” olarak anılan ve zaman zaman çeşitli gruplar arasında erken dönem politik mücadelelerin bir tezahürü ve İsrailiyat tartışmalarının bir uzantısı hâline getirilmek istenen bu alanın fikrî çatışmalarına girmeden, söz konusu hadislerin, insanların kendi elleriyle dünyayı yaşanmaz bir hâle sokmalarına karşı bir uyarı olduğu söylenebilir.”²⁸

Kıyamet alametlerine ilişkin rivayetlerin muteber kaynaklarda yer aldığı teslim edilmekle birlikte esas vurgu bunların anlaşılma biçimlerine yapılmıştır. Bu bağlamda “Siz şu on alâmeti görmedikçe, kıyamet kopmayacaktır.”²⁹ Rivayetine ilişkin olarak şu yorum yapılmıştır:

“...Bu tür alâmetler, yeryüzünde inkârcılığı yaymaya çalışan, mukaddes değerleri yok sayan ve şer faaliyetlerini destekleyen birtakım cereyanlar olarak okunmakta ve Müslümanlar onlara karşı uyarılmaktadır. Bu cereyanların her aşırda temsilcileri olduğu gibi bundan sonra da olacaktır. Buna göre Deccâl, Dâbbe, Ye’cûc ve Me’cûc olağanüstü birer varlık ya da belli şahsiyetler olmaktan çok her dönemde şerri temsil eden tipler olarak anlaşılmalıdır.”³⁰

Eserin “Gelecek Zaman: Sona Yaklaştıkça” başlığını taşıyan yazısında da benzer bir yoruma yer verilmekte, Allah Rasûlü’nün geleceği anlatırken, sına konu olabilecek konularda Müslümanları dikkatli hareket etmeye teşvik edip olumsuzluklardan da sakındırdığı ifade edilmektedir.³¹

²⁷ Heyet, *Hadislerle İslam*, 7/595-596.

²⁸ Heyet, *Hadislerle İslam*, 1/332.

²⁹ Muslim, “Fiten”, 39.

³⁰ Heyet, *Hadislerle İslam*, 7/607-608.

³¹ Heyet, *Hadislerle İslam*, 7/598.

Bağlamının ne olduğu, muhatabının kim olduğu veya mesajın hususi mi umumi mi olduğu tespit edilmeden hadislerden genel hükümler çıkarmanın sakıncalı neticeler doğuracağı mukadderdir. Bu itibarla hadislerin yorumlanmasında başvurulan metotlardan biri hiç kuşkusuz bağlamdır. “Giyim Kuşam ve Süslenme Adabı” yazısında saçlarına saç/tüy ekletenlere ilişkin ağır nebevî ikazlar içeren bir rivayete³² ilişkin olarak, Hz. Aişe'nin getirdiği açıklama burada kayda değerdir. Buna göre Hz. Aişe, saçlarına kıl veya tüy ekletenler hakkında kendisine bir soru yöneltildiğinde şu karşılığı vermiştir:

“Saç ekletenlerden kasıt, sizin anladığımız gibi değildir. Saçı dökülen bir kadının saçına siyah yünden mamul kılları eklemesinde bir sakınca yoktur. Ancak (Hz. Peygamber'in kınadığı kimseler), gençliğinde fuhuş yapan, saçı dökülüp ihtiyarladığında ise kafasına saç ekleterek (veya sunî bir saç kullanarak) fuhuş yaptırانlardır.”³³

Dolayısıyla Rasûlullah'ın (s.a.v.), cahiliye döneminde kötü şöhret bulmuş kadınların alışkanlıkları olduğu için bu işleri yapanları kınadığı anlaşılmaktadır.³⁴ Bu yorum ya şarihlerin gözünden kaçmış ya da zayıf bir senetle³⁵ geldiği için itibar görmemiş olmalıdır. Ancak bu örnekte de görüldüğü gibi bazen zayıf tarikle gelen bir *kîl* de olsa kitaplarımızda tüm görüşlerin kayda geçmiş olması kültür mirasımızı anlamamıza katkı sağlaması bakımından kayda değer görülmüştür.

Temsilî yorumlar ve mecâzî okumalar da rivayetlerin anlaşılmasında başvurulan yöntemler arasındadır. İslam düşünce tarihinin en tartışmalı konulardan biri olan Kader ile ilgili yazıda zikredilen Allah'ın Adem'i yarattıktan sonra onun sulbundan cennetlik ve cehennemlikleri çıkardığına dair Hz. Ömer rivayetine ilişkin olarak hadisteki ifadelerin 'Allah'ın ezeli ilminin yanı sıra insanların yaratılış itibarıyla iyilik ve kötülük yapma güç

³² Bu rivayete göre Hz. Peygamber, yüzlerindeki tüyleri aldırان, saçlarına başkalarının saçlarını ekleten, kaşlarını aldırان, dişlerini incelten, dövme yapan ve yaptırانların ilahi rahmetten uzak olduklarını söylemiştir. Buhârî, “Libâs”, 82; Müslim, “Libâs ve Zînet”, 120.

³³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivayet en erken İbn Kuteybe'nin kaydıyla bize ulaşmıştır. Buna göre o, Kûfe kadılığı da yapmış olan Sa'îd b. Eşva tarikiyle *muallak* olarak nakletmiştir. Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-aḥbâr* (Beyrût: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 4/101.

³⁴ Heyet, *Hadislerle İslam*, 7/488.

³⁵ Ukaylî (öl. 322/934) bu rivayeti, zayıf ravi olarak zikrettiği Ebû Hutruş Şemle b. Hazzâl'in rivayetleri bağlamında Hz. Aişe'ye kadar uzanan tam isnadiyla vermektedir. Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Amr el-Mekkî el-'Ukaylî, *ed-Ḍu'afâu'l-Kebîr*, nşr. 'Abdulmu'tî Emin Çal'acı (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984), 2/192.

ve iradesine sahip oluşlarının temsilî bir anlatımı' olduğu yorumu yapılmıştır.³⁶ Doğrudan ilgili olmasına rağmen Kader bahsinde yer verilmeyen ancak "Saadet ve Şekavet" konusunda yer verilen İbn Mesud rivayetine ilişkin olarak da şu yoruma yer verilmiştir:

"Hz. Peygamber, kimi hadislerinde saadet ve şekaveti, kişinin kaderine dayandırarak ifade etmiştir. Bu, Câhiliye dönemi Araplarında var olan saadet ve şekavetin şans ve talihe bağlı olduğu inancının yok edilmesi; bunun yerine saadet ve şekavetin Allah'a dayandırılması, gerçek mutluluğun ve bedbahtlığın ancak Allah ile olan bir ilişki sayesinde anlamlı olacağına vurgulanması açısından son derecede önemlidir."³⁷

Dinî sembolizmin en derin anlamlar taşıdığı bir ibadet olan Hac menâsikinden *cemerat* için de temsilî anlatım bağlamında şu yoruma yer verilmiştir:

"Taşlama, bir anlamda şeytana karşı girişilen mücadeleyi sembolize eder. Hacı, attığı her bir taşı, aslında nefesine, şehvetine ve şeytana karşı fırlatır. Kendisini çeşitli hatalara, günahlara sürükleyen bu farklı cepheleri bir bir yok etmeye çalışır. Sahip olduğu her şeyi Allah uğrunda feda etme yolunda, şeytan karşısına nerelerden çıkıyorsa, hangi silahları ve cepheleri kullanıyorsa oraları bertaraf etmelidir. Gurur, kibir, mal, mülk, makam, mevki, rütbe, şan, şöhrat, benlik, gençlik, güzellik, evlilik, çoluk çocuk... Kulluğun ve sorumluluğun önünde engel olan şeyler her ne ise... Cemerât'ta sembolik olarak ilk gün yedi, sonraki günler kırk dokuz veya yetmiş taş atar. Bu, kesretten (çokluktan) kinayedir; yani burada önemli olan taşların sayısının çokluğu değil, taşların ifade ettiği manevi ve sembolik anlamdır."³⁸

Hadis yorumculuğu açısından *Hadislerle İslam*'ın öne çıkan hususiyetlerinden biri de hadislere bütüncül yaklaşımıdır. *Hadislerin İslâm*'ın bütünlüğü ("din", "vahiy", "Kur'an", "nübüvvet" ve "sünnet" bütünlüğü) içerisinde okunması ve değerlendirilmesini de ifade eden bu perspektif³⁹ hadis araştırmacılığı açısından zorlu bir süreç olan bir hadisin tüm tarikelerini bir araya getirerek anlamlandırmayı da kapsar. Bütüncül perspektife göre, genelde yapıldığı gibi her bir hadisi tek başına ele alıp ondan harfî hükümler çıkarmak yerine, o hadisin bütün tarikeleri bir arada incelenerek

³⁶ Heyet, *Hadislerle İslam*, 1/605.

³⁷ Heyet, *Hadislerle İslam*, 3/188.

³⁸ Heyet, *Hadislerle İslam*, 2/367.

³⁹ Heyet, *Hadislerle İslam*, 1/96 vd.

varsa eksik veya fazla parçaları tespit edilir, böylece hadis tüm versiyonlarıyla bir bütün olarak ele alınır. Eserin mukaddimesinde bu husus şöyle ifade edilmiştir:

“Hz. Peygamber’den rivayet edilen her sözü veya ondan nakledilen her hadiseyi pek çok kareden oluşan bir resme benzecek olursak, bütün bu kareleri bir araya getirmeden nakledilen sözü veya hadiseyi bütün yönleri ile görebilme ve anlayabilme imkânı oldukça sınırlıdır. Ancak rivayetlerin bütün kareleri tamamlanmış resmini veren herhangi bir hadis kitabı da mevcut değildir. Bu açıdan bakıldığında hadis kaynakları, resmi tamamlayan kareleri ihtiva etmesi açısından hiç kimsenin müstağni kalamayacağı eserlerdir. Ancak resmi tamamlamak için aynı konudaki hadisleri toplamak yetmez; ayrıca konusu ve kaynağı aynı olan rivayetlerin tek tek farklı tariklerinin bir araya getirilmesi de gerekir. Bu sayede her bir isnadın aktardığı parça metinler birleştirilmiş ve “bütün resim” imkân nispetinde bir araya getirilmiş olur.”⁴⁰

762 | db

Bir hadisin benzer muhtevalı başka hadislerin de dikkate alınması suretiyle değerlendirilmesi de bütüncül yaklaşımın bir gereğidir. Elbette hadisler öncelikle ayetler ışığında anlaşılmalı çalışılmıştır. Ancak yazıların ana malzemesini rivayetler teşkil ettiği için hadislerin hadislerle izah edilmesi yöntemi makalelerin hemen tamamına hâkim bir yöntemdir. Bu meyanda yeri geldiğinde rivayet usullerine göre zayıf kabul edilmiş hadisler⁴¹ de kullanılmıştır.⁴²

“İbadet: Kulluğun Gereği” yazısında zikredilen bir rivayet, bütüncül yaklaşımla ne kastedildiğini ifade etmesi açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir. Buna göre Hz. Peygamber’e gelen bir bedevî ondan Allah’ın kendisine farz kıldığı namazların neler olduğunu sorunca Allah Resûlü, “Beş vakit namaz, ama nafil de kılabilirsin.” diyerek karşılık vermiştir. Bedevî, sırasıyla farz orucu ve zekâtı da sormuş, Hz. Peygamber de aynı şekilde cevap verince bedevî, “nafil ibadetleri yerine getiremeyeceğini ancak farzları ifa edebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) o bedevinin, ‘sözüne sadık kalırsa kurtuluşa ereceğini’

⁴⁰ Heyet, *Hadislerle İslam*, 1/101.

⁴¹ Sened itibarıyla zayıf olduğunda ittifak hasıl olan “Ümmetimin ihtilafı rahmettir” rivayeti gibi. Rivayete ilişkin değerlendirmeler için bkz. İsmail b. Muhammed b. ‘Abdu’l-Hâdî el-‘Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ* (Kahire: Mektebetu’l-İkudsî, 1351), 1/64-66.

⁴² Heyet, *Hadislerle İslam*, 6/651.

söylemiştir.⁴³ Rivayete ilişkin olarak nafile ibadetleri tavsiye eden diğer rivayetler de dikkate alınarak şu yoruma yer verilmiştir:

“Allah Resûlü’nün bu bedevînin psikolojik ve kültürel durumunu da göz önüne alarak verdiği cevaplar, ‘Müslümanın farzlardan başka hiç nafile ibadet yapmasına gerek yoktur’ şeklinde anlaşılmalıdır. Konuya dair hadisler bir arada ele alınıp rivayetlere bütüncül bir perspektiften bakıldığında Müslümanın ibadet hayatında sünnet ve nafile ibadetlerin de hafife alınamayacak derecede önem arz ettiği görülecektir.”⁴⁴

Kanaatimizce bütüncül yaklaşımın en önemli fonksiyonlarından biri farklı peygamber (Hz. Muhammed) tasavvurlarına yol açacak yorumların önüne geçmesidir. Zira tek tek hadislere müstakil hükümler bina etmenin zaman zaman farklı anlayışlara göre farklı peygamber tasavvurlarının inşasına da hizmet edeceği mukadderdir.⁴⁵

Hadislerle İslam’ı hadis şerhçiliğinde farklı ve özgün kılan örnekler elbette bunlarla sınırlı değildir. Bunların her birinin eleştirel bir yaklaşımla müstakil olarak ele alınıp tetkik edilmesi gerekmektedir. Elbette *Hadislerle İslam* da beşerî bir hasıla olması hasebiyle birtakım noksanlardan hali değildir. Her kitap gibi bu eser de bilimsel olmak kaydıyla her türlü eleştiriye açık olmalıdır. Nitekim esere yönelik ciddi bazı tenkitler yöneltilmiştir. Bu eleştirilere yönelik değerlendirmelerde bulunmadan önce esere yönelik bilimsel olmadığı gibi birtakım önyargılara dayanan ve anti propagandist bir yaklaşımla öne sürülen bazı itham ve iddialara işaret etmek yerinde olacaktır.

7. *Hadislerle İslam’a* Yönelik Bazı İthamlar ve İddialar

Hadis Projesi’nin henüz başladığı zamanlarda dalgalar halinde ara ara ortaya atılan birtakım antipropagandalar sosyal medya başta olmak

⁴³ Buhârî, “Hiyel”, 3.

⁴⁴ Heyet, *Hadislerle İslam*, 2/30.

⁴⁵ İbn Kayyım el-Cevziyye (öl. 751/1350) yazdığı bir ahlâk eserinde hadislerle bütüncül bir perspektifle bakmanın ehemmiyetine şu ifadelerle dikkat çekmiştir: “Allah Teâla, Rasûlu’ne güzel hasletlerin en yüksek derecesini bahşetmiştir. Bu durumda ümmetin fırkalarından biri bu hasletleri kısımlara ayırıp onlardan birini diğerlerine tercih ederse diğer fırkaya da aynı şekilde benzer bir iddiayla başka bir hasletini tercih etme imkânı doğar. (Örneğin) Mücahitler ve savaşçılar, Hz. Muhammed’i delil göstererek en hayırlı grupların kendileri olduğunu iddia ederse, alimler ve fakihler de benzer bir iddiayla kendilerinin en faziletli taife olduklarını iddia edebilirler...” Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyım, *Uddetu’ş-şâbirîn ve zahtretü’ş-şâkirîn*, nşr. İsmail b. Gâzi Merhaba (Mekke: Dâru ‘Âlemu’l-Fevâid, 1429/2008), 517-522.

üzere ulusal ve uluslararası basına da yansımıştır. *Hadislerle İslam'*ı oluşturan makalelerin yazılmaya başlandığı zamanlarda 2008 tarihli yedinci Gerede Hadis Meclisi'nde Soner Gündüzöz tarafından sunulan "Konulu Hadis Projesi: Medyaya Yansımaları" başlıklı sunumda Hadis Projesi'nin Hristiyan reformasyonuna benzer bir şey olduğu, projenin politik bir ajanda olduğu ve Türk-Sünni oluşumu yaratma girişimi olduğu, Türkiye'yi AB'ye sokmak için bir vizyon oluşturulduğu ve böylece batıyla uyumun daha rahat sağlanacağı, şeriat hukukunun temellerinin yeniden yazıldığı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin bu reform hareketlerini yürüttüğü, yeni bir ulusal ideolojinin parçası olduğu, projenin İslam dinini modernize edecek bir yapıda olduğu... vs. şeklinde bir dizi iddia zikredilmiştir.⁴⁶ Hadislerin ayıklanmakta olduğu ithamıyla başlayan bu propaganda, projenin cizvit bir papazın danışmanlığında yürütülmekte olduğu iddiasından BBC News'in manşetine taşıdığı 'İslami metinlerin revize edildiği' şeklindeki haberine kadar ulusal ve uluslararası medyada bir çok yazı ve haber kaleme alınmıştır. Hatta Kâbe imamlarından Şureym, Müslümanların kiblegâhında irad ettiği hutbesinde Hadis Projesi'ni 'Türkiye'de İslam aleyhine bir faaliyet' olarak zikretmiştir. Bu tür ithamları burada ele almak makalemizin kapsamı dahilinde olmadığı gibi⁴⁷ bunların eleştirisi başlığı altında ele alınması de söz konusu olamaz. Diğer eleştirilere geçmeden önce bu ithamlara temas etmemizin nedeni aslında projenin bir yandan gelenekçi yaklaşımlar tarafından en hafif tabirle "modernist" bir bakış açısıyla yürütüldüğü, diğer taraftan da kimi modernist yaklaşımlarca projenin "aşırı gelenekçi" bir bakış açısına sahip olduğu yönündeki tenkitlerin varlığıdır.

764 | db

7.1. *Hadislerle İslam'a* Yöneltilen Bazı Eleştiriler ve Eleştirilerin Eleştirisi

Her şeyden önce *Hadislerle İslam'a* yönelik ciddiye alınması gereken birtakım eleştiriler olduğunu teslim etmek gerekmektedir. Bu noktada bizim de gözümüzden kaçmayan ve eleştiri konusu olabilecek birtakım hususlar olduğunu ifade etmek istiyoruz. Bu eksiklerin bazıları yapısaldir. Örneğin Tarih ve Medeniyet Bölümü'ndeki Hz. Peygamber serisinin müstakil olarak bir ciltte toplanması düşünülebilir, yine bu bölümdeki bazı konuların ahlâk bölümünde yer alması değerlendirilebilirdi. Ahiret ve ebedî hayatta yer alan kabir ziyaretleri konusunun, aslında toplum ve din

⁴⁶ Başaran, *Tarihte Hadis Meclisleri ve Gerede Hadis Meclisi*, 120.

⁴⁷ Konulu Hadis Projesi ve Hadislerle İslam'a yönelik ithamlara dair detaylı bilgi için bk. Yıldray Kaplan, "Hadislerle İslam'ın Yansımaları ve Etkisi", *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye Hadisçiliği* (Hadis Tarihi Derneği/İlahiyat Yayınları, 2025), 403-408.

eksenli başka bir bölüme alınması daha makul gözükmektedir. Öte yandan bazı konularda mutlaka yer almasını ve izah edilmesini beklediğimiz kimi rivayetlerin yer almamış olması da bir başka eksiklik olarak mülahaza edilebilir. Eserde yardımlaşma ve zekât gibi maddeler yer alsa da “İnfak” başlıklı bir makalenin yer almaması önemli bir noksanlıktır. Yine Kader bahsinde insanın yaratılış evrelerinden de söz eden meşhur İbn Mesud rivayeti ve Adem-Musa tartışması gibi konuyla doğrudan ilgili olan ve tüm muteber kaynaklarda yer alan rivayetlere yer verilmemesi de kanaatimizce ciddi bir eksikliklerdir. Konu sistematığı dikkate alındığında “Mucize: Peygamber’e Lütfedilen Olağanüstü Lütuf” maddesinin İman bahsi yerine, Hz. Peygamber’le ilgili seride yer alması kanaatimizce daha makul gözükmektedir. Zira yazıda Hz. Muhammed’e lütfedilen en büyük mucizenin Kur’an olduğu vurgulanmakla birlikte *delâil* ve *hasâis* literatüründe bolca rastladığımız Hz. Peygamber’e lütfedilen harikulade ilahî ikramlara dair rivayetlere de yer verilmektedir. Burada daha çok Kur’an merkezli bir anlatıma yer verildiği için konu İman bölümüne alınmış gözükmektedir. Ancak zaten aynı bölümde iki madde öncesinde “Allah’ın Kitabı: Sözlerin en Güzeli” (1:551) başlığı altında Kur’an mucizesinden fazlasıyla bahsedilmektedir. Nitekim her iki madde de aynı serlevha hadisle başlamaktadır. Ayrıca “Mucizevi Gece Yolculuğu” olarak ifade edilen “İsra ve Mirac” konusu da (7:11) Tarih ve Medeniyet Bölümü’nde Hz. Peygamber’in çeşitli yönleriyle anlatıldığı seri yazılar arasında yer almaktadır. Öte yandan bazı yazıların aldıkları başlıkları taşıyamayacak derecede zayıf olduğu da görülmektedir. Örneğin “Temizlik: Maddi ve Manevi Arınma” (2:103) yazısında İslam geleneğinde imanın yarısı olarak kabul edilen temizlik, neredeyse sadece büyük ve küçük abdest bozma ekseninde ele alınmış, bunun dışında herhangi bir hususa girilmediği gibi başlıkta yer alan manevî arınmadan da bir cümle ile de olsa bahsedilmemiştir. Mevcut başlık yerine yazı “tuvalet adabı” şeklinde bir başlık taşıyaydı daha isabetli olabilirdi. Bu tür yazıların tespit edilip ya başlıklarının revize edilmesi ya da yeniden tasarlanarak yazılması gerekmektedir.

Hadislerle İslam’da tedahüller kaçınılmaz olarak kendini belli etmektedir. Tedahüllerin asgarî düzeye inmesi için büyük çabalar sarf edilmesine rağmen eserde benzer tahkiye ya da anlatımların önüne geçilememiştir. Yine aynı hadisin birkaç konunun serlevhasında yer alması da ilgili her konuya dair unsurlar içermesinden kaynaklı kaçınılmaz bir durum olmuş-

tur. Örneğin “ إِنَّ مَثَلِي وَمَثَلِ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِي كَمَثَلِ رَجُلٍ بَنَى بَيْتًا فَأَحْسَنَهُ وَأَجْمَلَهُ ”⁴⁸ hadisi “Güzel Ahlak” yazısında sadece metinde zikredilirken⁴⁹ “Peygamberler” (6:12) “Sahte Peygamberler” (7:198) “Bir Peygamber Olarak Hz. Muhammed” (6:286) “Hz. Peygamber’in Üstünlükleri” (6:262) yazılarında aynı zamanda serlevha olarak da yer almıştır. Yine Enceşe rivayeti⁵⁰ yedi farklı yerde karşımıza çıkmaktadır.⁵¹ Eserdeki bazı tekrarlar ise kulak tırmalayacak türdendir. Bu meyanda Enes b. Mâlik için kullanılan şu be-timlemeler örnek olarak gösterilebilir:

“Çocukluğunu Peygamberimizin yanında geçiren Enes b. Mâlik...” (2: 261).

“Hz. Peygamber’in on yıl hizmetinde bulunmuş olan Enes b. Mâlik...” (1:696).

“...küçük hizmetçisi Enes...” (1:663).

“Medine’de Efendimizin yanında büyüyen Enes b. Mâlik...” (2: 148).

“Allah Resûlü’ne hizmetiyle meşhur olan Enes b. Mâlik...” (3: 221).

“Özel hizmetlerini yerine getiren çocuk yaştaki Enes...” (3: 323).

“Hz. Peygamber’e on yıl hizmet eden genç sahabilerden Enes b. Mâlik...” (3: 409).

“Peygamberimizin elinde ve evinde yetişen Enes b. Mâlik...” (3: 419).

“Hâdimü’n-Nebî” (Nebî'nin hizmetkârı) lakabıyla anılan Enes b. Mâlik...” (3: 564).

“On yıl boyunca Hz. Peygamber’e hizmet etmesiyle tanınan Enes b. Mâlik...” (3:625).

“Peygamber ocağında yetişen Enes b. Mâlik...” (4: 35).

“Küçük bir çocukken kendisinin yanına verilen ve böylece nebevî terbiyeyle yetişme fırsatını yakalayan Hz. Enes...” (4: 363).

“Ona tam on yıl hizmet etme ayrıcalığına sahip olan Enes b. Mâlik...” (5: 314).

⁴⁸ “Benim ve benden önceki peygamberlerin durumu, bir ev inşa eden kimseye benzer. O kimse evi güzelce yapıp mükemmel hâle getirmiş fakat bir köşede sadece bir tuğla yeri boş kalmıştır. İnsanlar bu evi dolaşırlar, ona hayran olurlar ve şöyle derler: ‘Keşke şu tuğla da yerine konulmuş olsaydı.’” Resûlullah sözlerine şöyle devam etmiştir: “İşte ben o tuğlayım. Ben peygamberlerin sonuncusuyum.” Buhârî, “Menâkıb”, 18.

⁴⁹ Heyet, *Hadislerle İslam*, 3/16.

⁵⁰ Katâde’nin Enes’ten naklettiğine göre Rasûlullah’ın güzel sesli bir deve sürücüsü vardı. Rasûlullah bir defasında ona “Ağır ol ey Enceşe sırçaları/kristalleri kırma!” dedi. Müslim, “Fadâil”, 73.

⁵¹ Heyet, *Hadislerle İslam*, 1/107; 3/376; 4/162; 4/213; 6/316; 7/295; 7/301.

“Gençliğinin en güzel yıllarını Efendiler Efendisi’ne hizmet etmekle geçiren değerli sahabi Enes b. Mâlik...” (5: 470).
 “Küçük yaşlardan itibaren Resûlullah’ın hizmetinde bulunan Hz. Enes...” (6: 393).

Bu tekrarlar, çok sık olmasa da bazen aynı yazıda Hz. Peygamber’i “Rahmet Elçisi” (Heyet, 3:257-267) veya Kutlu Nebî (2: 488-496) gibi peş peşe birkaç kez aynı sıfatla betimlerken de kendini gösterebilmektedir. Kitabın sonraki edisyon çalışmalarında bu tür tekrarların asgari düzeye indirilmesi, eseri daha akıcı ve okunabilir kılacaktır.

Hadislerle İslam’a yönelik gerek ismi⁵² gerekse de içeriği ve konuların işlenişi itibarıyla yapılan bazı eleştirilere katılmakla birlikte bazılarının da bilimsel kriterlerden uzak olduğu kanaatindeyiz. Elbette her eleştirinin bir başka eleştiriye maruz kalması mukadderdir. Bu bağlamda *Hadislerle İslam’daki* yazıların yazar adlarıyla yayınlanmamış olması önemli bir eleştiri konusu olmuştur.⁵³ Bu uygulamanın gerekçesine ilişkin eserin girişinde bir açıklama yapılmıştır. Buna göre çalışma yöntemi gereği kitapta yer alan makalelerin büyük bir kısmı belirli bir yazarın metni olmayıp, kolektif bir metin olarak şekillenmiştir. Bilhassa üst kurul okuması ve nihai okuma esnasında pek çok ön metin yeniden yazılmış ve inşa edilmiştir.⁵⁴ Öte yandan tamamı olmasa da yazıların büyük çoğunluğu son şeklini aldıktan sonra yazarlara gönderilmiş ve teyit alınmıştır. Kaldı ki yazarların büyük çoğunluğu ihtiyaç duyduklarında yetkili birimin imzasıyla aldıkları yazılarını akademik yükselme dosyalarında kullanmışlardır. Yine de eseri bu noktada tenkit eden Erdinç Ahatlı’nın, müteakip baskılarda yazarların hangi konuları/makaleleri kaleme aldıklarının liste halinde zikredilmesi yönündeki teklifi⁵⁵ kanaatimizce makuldür.

Ahatlı’nın *Hadislerle İslam’a* yönelik en ciddî eleştirilerinden biri de “kollektif metin inşası”nın bir neticesi olarak gördüğü, bazı konularda yorum yapılırken modernist yaklaşımların etkisinde kalındığı yönündeki tenkittir. Yazar, Hz. Peygamber’in gayb bilgisi, Kur’an dışında vahiy alıp almadığı veya Kur’an dışında kendisine mucize bahşedilip edilmediği gibi modern zamanların en hararetli tartışma konularına ilişkin *Hadislerle İslam’daki* değerlendirmeler yapılırken gelenekte hâkim olan görüşler göz

⁵² *Hadislerle İslam* isminin selefi söylemi çağrıştırdığına dair eleştiriler için bkz. Yusuf Acar, “Hadis ve Sünnetin Halka Arzı Sorunu ve Bazı Öneriler”, *Marife* 21/2 (2021), 849.

⁵³ Ahatlı, “Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği Bibliyografyası”, 242.

⁵⁴ Heyet, *Hadislerle İslam*, 1/151.

⁵⁵ Ahatlı, “Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği Bibliyografyası”, 245.

ardı edilerek modernist yaklaşımların tercih edildiğini, yapılan yorumlarda M. Said Hatiboğlu ve İlyas Çelebi gibi hocaların etkisinde kalındığını ima etmektedir.⁵⁶ Elbette bu gibi konulara dair eserde sergilenen görüşler bir tercihin neticesidir. Aslolan bu tercihte kimin etkisinde kalınıp kalınmadığı değil, benimsenen ve yazılara yansıyan yorumların makul olup olmadığının tespitidir. Bu noktada da görüş ayrılıklarının olması Ahatlı'nın da kabul ettiği üzere⁵⁷ doğal bir durumdur. Gayb haberleri bağlamında ifade edecek olursak esere yansıyan yaklaşımın arkasında, sürekli gelecekte haber veren (ki bu haberler arasında yakın gelecekteki kanlı olaylara dair rivayetler büyük yekûn tutmaktadır.) bir peygamber tasavvuru değil, ümmetin geleceğiyle ilgili kaygılar taşıyan, geleceğe dair bir algısı ve vizyonu olan bir peygamber tasavvuru yatmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere *Hadislerle İslam*, kitlelere hitap etme kaygısı taşıması hasebiyle Hz. Peygamber'in söz ve eylemlerinden ahlaki mesajlar çıkarmaya odaklanan bir yaklaşıma sahiptir. Bu yaklaşım *fiten* ve *melahim* rivayetlerine yönelik yorumlara da yansımıştır. Eserde gayba ilişkin kimi rivayetlerin aklın kavrama alanı dışında olduğu, bu itibarla onların sırf akla arz edilerek değerlendirilmesinin yanlış olacağı ifade edilirken⁵⁸ gelecekte yaşanacak gelişmelere dair bilgiler ihtiva eden rivayetler arasında pek çok zayıf ve uydurma anlatımın da yer aldığı hatırlanmakta ve bu tür hadisler ışığında bir gelecek tasavvuru oluştururken ihtiyatlı olunması gerektiği vurgulanmaktadır.⁵⁹ Bu itibarla yazar, hadis ilminde yerleşik bir kavram olarak ifade ettiği *gaybî haberin* eserde bir konu başlığı olarak yer almamasını bilinçli bir tercih olarak görmektedir.⁶⁰ Her şeyden önce *gaybî haberin* klasik hadis ilminin yerleşik bir kavramı olarak ifade edilmesi doğru değildir. Nitekim klasik hadis tasnifinde *gaybî haber* şeklinde bir başlık olmadığı malumdur. Ancak yazarın maksadı "fiten ve melahim" ise (ki öyle olmalıdır), *Hadislerle İslam*'da böyle bir başlık olmakla birlikte son bölümde geleceğe dair rivayetlerin ele alındığı peş peşe iki yazı mevcuttur: "Gelecek Zaman: Sona Yaklaştıkça (7/589-598)" "Kıyamet: Sonsuzluğun Başlangıcı" (7/599-608). Eserde, genel olarak uzak gelecekte kıyamet öncesi ortaya çıkacağı ifade edilen Duman, Dâbbe, Ye'cûc Me'cûc ve Deccal ... gibi hususlara dair rivayetlerin hadis kaynaklarında mevcut olduğuna işaret edildikten sonra bunlardan sahih olanların nasıl anlaşılacağı ve yorumlanacağı hususunun ayrı bir tartışma

⁵⁶ Ahatlı, "Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği Bibliyografyası", 243.

⁵⁷ Ahatlı, "Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği Bibliyografyası", 242.

⁵⁸ Heyet, *Hadislerle İslam*, 1/99.

⁵⁹ Heyet, *Hadislerle İslam*, 7/598.

⁶⁰ Ahatlı, "Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği Bibliyografyası", 243.

konusu olduğu, konuya dair geniş malumatı ise ilgili alan araştırmalarına bırakmanın daha yararlı olacağı görüşüne yer verilmiştir.⁶¹ Dolayısıyla ahir zamana ilişkin bu tür rivayetlerin muteber kaynaklarda da yer almaları hasebiyle yapılan bu değerlendirmenin *Hadislerle İslam*'ın yazılış maksadına ve "ortalama okur" olarak ifade edilen muhatap kitlesinin idrakine uygun bir izah olduğu kanaatindeyiz.

Netice itibarıyla *Hadislerle İslam*'da, klasik İslam düşünce tarihinde de polemik konusu olan kimi meselelere dair yorumlarda orta bir yolun tercih edildiğini söylemek mümkündür. Bunu teyit eden bir örnek olması açısından kabir azabına ilişkin rivayetlere dair yapılan yorumlara burada işaret edilebilir. Kabir azabına ilişkin birçok rivayetin muteber kaynaklarda da yer alması hasebiyle bu konuda da Ehl-i hadis ve Mutezilî⁶² kelimciler arasında orta bir yol tercih edilmiştir. Rivayetleri kelimcilerin yaptığı gibi akla ve Kur'an'a arz edip reddetmek yerine bunların "terğîb-terhîb" türünden rivayetler olduğu vurgulanarak tevil cihetine gidilmiştir.⁶³ Nitekim kabir azabı, Ehl-i hadis'in kelimcılara karşı reddiye amaçlarına uygun olarak aynı başlıkla klasik tasniflerde yer bulmakla birlikte *Hadislerle İslam*'daki tasnifte aynı konu "Kabir: Ebediyete Açılan Kapı" şeklinde yer almıştır.⁶⁴ Söz konusu yazı, prosedür gereği Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nda yapılan değerlendirmede Ehl-i sünnet'in görüşünü tam olarak yansıtmadığı gerekçesiyle eleştirilmiş; aynı yazı, bir kelim hocası tarafından sadece Sünnî bakış açısıyla yazıldığı ve Mutezilî görüşlere de yer verilmediği için eleştirilmiştir. Bu örnek, *Hadislerle İslam*'da polemik konusu bazı hususlara dair yorumlarda mümkün mertebe itidalli bir yaklaşımın sergilendiğini göstermesi açısından kayda değerdir.

Hadislerle İslam'a yönelik en kapsamlı ve ağır eleştirilerin M. Hayri Kırbasoğlu tarafından yapıldığı görülmektedir. Bu tenkitlerin büyük kısmı bir araştırmacı tarafından da ele alınmış ve bazı cevaplar verilmiştir.⁶⁵ Burada Kırbasoğlu'nun kimi eleştirilerine "bilimsellik" kriterleri açısından kısaca temas etmekle yetineceğiz.

⁶¹ Heyet, *Hadislerle İslam*, 7/606.

⁶² Mu'tezilî kelimcilerin kabir azabına ilişkin görüşleri hakkında bk. Murat Akın, "Mu'tezile'ye Göre Kabir Azabı", *Diyanet İlmî Dergi* 53/4 (2017), 151-177.

⁶³ Heyet, *Hadislerle İslam*, 7/575.

⁶⁴ Heyet, *Hadislerle İslam*, 7/567.

⁶⁵ *Hadislerle İslam*'a yönelik bazı tenkitlere cevaplar için bk. Acar, "Hadislerle İslam'ın Tahlili ve Tenkidi", 367-370; Acar, "Hadis ve Sünnetin Halka Arzı Sorunu ve Bazı Öneriler", 843-844.

Makalemizin girişinde, Türkiye'nin hadis akademiasında önemli izler bırakan Kırbaçoğlu'nun Hadis Projesi ya da çağın gereklerine hitap eden yeni bir hadis kitabı fikrinin paydaşlarından biri olduğunu ifade etmiştik. Kanaatimizce onun böyle bir projede yer almaması alan açısından bir kayıp olmuştur. Şu var ki *Hadislerle İslam* hakkındaki eleştirilerinin satır aralarında yazarlara ve proje ekibine yönelik kullandığı "küçümseyici" ifadeler, Kırbaçoğlu'nun eleştirilerinde "bilimsel" olmaktan ziyade "duygusal" davrandığı izlenimi vermektedir. Onun, eserdeki sünnet tanımının kaynak verilmeden kendisinden alındığı iddiası akabinde büyük çoğunluğu talebelerinden oluşan eserin yazar ekibine yönelik sarfettiği cümleler maksadının *üzüm yemek değil bağıcı dövmek* olduğunu göstermektedir. Sünnetin tanımında olduğu gibi bazı alıntılarının (ki sünnetin tanımındaki kısmi benzerliğin tamamen bir tevafuk olması da imkân dahilindedir) kaynak gösterilmeden verilmiş olması elbette bir noksanlıktır. Bu ve benzeri hususların gözden kaçmış olması da mümkündür. Ancak bunu genellemeci bir yaklaşımla eserin tamamına ve tüm yazarlarına yönelik 'etik bir problem' olarak sunması⁶⁶ olsa olsa niyet okuma olarak değerlendirilebilir. Öte yandan Kırbaçoğlu'nun 'sünnetin, coğrafyaları farklı da olsa tüm İslam toplumlarında bir birlik ve ahenk oluşturma işlevi gördüğüne' vurgu yapılan cümlelerden 'sünnetin bireysel davranış ve ahlak-adap boyutuna indirgenmiş olduğu, böylece onun karikatürize edilip değersizleştirildiği'⁶⁷ sonucuna varmasını anlamak da güçtür. Ahlâk meselesini her fırsatta dile getiren Kırbaçoğlu "Ahlâk" bölümünde yer alan konu başlıkları arasında "toplumsal ahlâk", "yönetim ahlâk", "sistem ahlâk", "küresel ahlâk" gibi geleceğimiz açısından hayati önemi haiz başlıklardan bir tanesinin bile bulunmaması⁶⁸ gibi eleştirilerinin, eserin tamamını okumamasından kaynaklandığı kanaatindeyiz. Zira *Hadislerle İslam*'daki konu başlıkları klasik hadis kaynaklarındaki rivayetlerden hareketle yapılan bir tasnifin neticesidir. Eserin tamamına bakılırsa "ahlâk" üst başlığı ile olmasa da bahsedilen konulara satır aralarında birçok kez temas edildiği görülecektir. Yazarın eserdeki rivayetlere dair kaynak, isnat ve ravi incelemesi yapılması gerektiği⁶⁹ şeklindeki eleştirisi de eserin yapısal ve konuların işlenişine dair hususiyetlerini gözünden kaçırmamasından kaynaklanmış olmalıdır.

⁶⁶ Hayri Kırbaçoğlu, *Sünneti Çağa Taşımak-Sünneti ve Hadisi Anlama ve Yorumlamada Yöntem-* (Ankara: Ankara Okulu, 2021), 36.

⁶⁷ Kırbaçoğlu, *Sünneti Çağa Taşımak*, 37.

⁶⁸ Kırbaçoğlu, *Sünneti Çağa Taşımak*, 39.

⁶⁹ Kırbaçoğlu, *Sünneti Çağa Taşımak*, 40.

Hadislerle İslam DİB himayesinde hazırlanmış bir eser olması hasebiyle de Kırbasoğlu'nun ağır eleştirilerine maruz kalmıştır. O, bu meyanda "resmî yorum" olarak nitelediği *Hadislerle İslam*'daki değerlendirmelerin özgür irade ile yapılmadığı ve bir takım kırmızı çizgilerle yazarların elini kolunu bağlayan bir yanının olması hasebiyle eseri eleştirmektedir.⁷⁰ *Hadislerle İslam* sivil bir inisiyatifle yazılmış olsaydı, elbette karşımıza farklı bir eser çıkacaktı. Yazarlar hiç kuşkusuz daha rahat kalem oynatacak, bilhassa polemik türü meselelerde tüm akademik marifetlerini ortaya koyacaklardı. Ancak eser bu kez belki farklı bir cepheden farklı açılardan daha büyük eleştirilere maruz kalacaktı. Şunu rahatlıkla ifade etmeliyiz ki resmî makamların ilim adamlarına sundukları imkânlar manipüle edilmeden doğru bir şekilde kanalize edilmiş ve sorumlu ilim adamlarının öncülüğünde ortaya bir eser çıkmıştır. Kırbasoğlu ise tenkitlerinin büyük bir kısmını esasen eserin resmî bir kurumun himayesinde hazırlanmış olmasına bağlamış gözükmektedir. Tenkit yöntemi de eserin tamamını okumadan "tarama" marifetiyle cımbızla çeker gibi seçtiği bazı konu başlıklarını zihnindeki kavram dünyasıyla eşleştirmek suretiyle değerlendirme şeklinde izah edilebilir. Böylece Kırbasoğlu en çok eleştirdiği hususlardan biri olan "parçacı yaklaşımı", işaret ettiği örneklerle okurlarına göstermiş bulunmaktadır. Örneğin o, hırsızlık ve yolsuzlukla ilgili eserdeki yorumların tamamen vatandaşların yolsuzluklarına odaklandığını, etliye sütlüye karışmayan bir yaklaşım sergilendiğini ifade ederken⁷¹ bu hataya düşmektedir. Nitekim eserin tamamına bakılarak "Kamu Malı: Tüyük Bitmemiş Yetimin Hakkı"⁷² maddesi okunduğunda bu konudaki eleştirilerin insafla bağdaşmadığı anlaşılacaktır. Yazar, eserin tamamını okusaydı mutlaka kamu hukuku,⁷³ kamu malı,⁷⁴ "İltimas: Adam Kayırma"⁷⁵ gibi konulara dair birçok yorum ve değerlendirme görmüş olacaktı. Aynı başlıkta müstakil bir konu olarak⁷⁶ eserde yar almasına rağmen Kırbasoğlu, "Emr bi'l-maruf nehy ani'l-münker" konusunun koca eserde sadece üç yerde zikredildiğini esfle aktarmaktadır.⁷⁷ Zaten yazar, burada "şayet taramada bir yanlışlık yoksa" diyerek basit tarama usulüyle yapılan değerlendirmelerin ciddi hatalara neden olabileceğini göstermiş olmaktadır.

⁷⁰ Kırbasoğlu, *Sünneti Çağa Taşımak*, 37.

⁷¹ Kırbasoğlu, *Sünneti Çağa Taşımak*, 40-41.

⁷² Heyet, *Hadislerle İslam*, 5/179 vd.

⁷³ Heyet, *Hadislerle İslam*, 3/585, 4/468, 5/184, 6/306, 7/269, 7/465, 7/645.

⁷⁴ Heyet, *Hadislerle İslam*, 1/422, 2/239, 5/179, 5/185-190 7/93, 7/575, 7/632.

⁷⁵ Heyet, *Hadislerle İslam*, 3/535 vd.

⁷⁶ Heyet, *Hadislerle İslam*, 4/459-470.

⁷⁷ Kırbasoğlu, *Sünneti Çağa Taşımak*, 43.

Sonuç olarak Kırbasoğlu'nun *Hadislerle İslam* hakkında 'çağdaş bir şerh denemesi olmaktan uzak bir çalışma' olduğu yönündeki ifadesi,⁷⁸ eserin tamamı okunduğunda teyidi mümkün olmayan bir iddia olarak kalmaktadır. Kanaatimizce yazar, ajandasına koyduğu birtakım konu başlıklarını, kendi ifadeleriyle⁷⁹ elektronik tarama marifetiyle tespit cihe-tine gitmek yerine eseri sondajlama usulüyle baştan sona okumuş olsaydı bu tür değerlendirmelerde bulunmazdı.

Sonuç

Anadolu toplumunun ihtiyaçları ve beklentileri dikkate alınarak ha-zırlanan *Hadislerle İslam* aynı zamanda Cumhuriyet sonrası Türkiye ha-disçiliğinin birikimini yansıtan önemli bir çalışma olarak İslam literatür tarihine adını yazdırmıştır. "Hadis Projesi" olarak bilinen daha kapsamlı ve kolektif bir projenin ürünü olarak ortaya çıkan bu eser, sosyal medya aygıtlarının da tesiriyle "Hadis" meselesinin daha çok polemik mevzularına alet edilen bir enstrümana dönüştüğü bir zamanda hadisin gerçek mahiyeti, manası ve amacına ilişkin yol gösterici bir kaynak olmuştur. İfade ettiğimiz gibi eser, aslında daha büyük ve kapsamlı bir projenin bir parçasını teşkil etmektedir. Asıl büyük proje ise hadis rivayetlerinin oluş-turduğu ve *Hadislerle İslam*'ın da ana kaynağı olan veri tabanı esas alınarak İslam'ın kültür ve medeniyet tarihinin yeniden yazılmasına zemin hazırlamaktı. Geliştirilmeye müsait olan bu veri tabanının sadece hadis değil, siyer ve tarih başta olmak üzere ilahiyat alanlarının tamamına kay-naklık etmesi mümkün olacaktı. Bu itibarla Hadis Projesi'nin çeşitli ne-denlerle tamamlanamamış ve/ya yarım kalmış bir proje olduğu söylene-bilir.

Bu makale, *Hadislerle İslam*'ı, tarihî arka planından hazırlanışına, ya-pısal özelliklerinden hadis yorumculuğuna ve nihayet kendisine yöneltilen eleştirilere kadar birçok açıdan ele almıştır. Hadis tarihi ve sünnetin anlaşılması ve yorumlanmasına dair temel ilkeleri de kapsayan mukad-dimenin dışında dört konudan müteşekkil giriş kısmı ile birlikte sekiz ana bölüm altında toplam 351 konunun yer aldığı eser, kendine has bir tasnif sistematiğine sahiptir. Bununla birlikte konuların büyük çoğunluğu başka adlarla klasik tasniflerde de yer almaktadır. Konular, Hz. Peygamber'in sünnet ve hadislerinden çıkarılabilecek ahlâkî mesajlara odaklanan bir yorum anlayışıyla ele alındığı için eserde fihri, kelâmî hatta hadise dair polemik konularına girilmemiştir. Hadislere "makâsîdî" yaklaşım ve "bü-

⁷⁸ Kırbasoğlu, *Sünneti Çağa Taşımak*, 44.

⁷⁹ Kırbasoğlu, *Sünneti Çağa Taşımak*, 41-43.

tüncül” perspektif eserin hadis yorumculuğunda esas aldığı en temel yaklaşımlardır. Hadis şerhçiliği itibariyle eseri geleneksel hadis yorumculuğundan ayıran en önemli husus budur. Bununla birlikte esere bazı ciddi eleştiriler yöneltilmiştir. Bazı konularda modernist düşüncenin etkisinde kalındığı iddiasından, eserin “resmî yorum” olduğu, vaaz ve irşad üslubuyla yazılmış olup topluma yeni hiçbir şey katmadığı gibi iddialara kadar *Hadislerle İslam’a* birçok tenkit yöneltilmiştir. Ancak yapılan kimi eleştirilerin bilimsellik ölçülerine dayanmadığı örneklerle ortaya konmuştur. Bazı eleştirilerin tamamen farklı bakış açısı ve yaklaşımlardan kaynaklandığı, kimi eleştirilerin ise eserin ana maksadını görmemezlikten, yanı sıra onu baştan sona okuyup bütüncül bir gözle bakmamaktan kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Elbette beşer mahsulü olması hasebiyle *Hadislerle İslam*, hatalardan noksanlıklardan masun değildir. Nitekim tarafımızdan da eserin kimi eksik ve zayıf kalmış yerlerine temas edilmiştir. Ancak tüm kusurlarına rağmen eserin alanıyla ilgili önemli bir boşluğu doldurduğu görülmektedir. Kitap, bilhassa birçok farklı dile çevrilmesiyle birlikte sadece Türkiye’de değil tüm dünya sathına yayılan bir şöhrete kavuşma yolundadır. Öyle anlaşılıyor ki uzun bir süre Müslüman toplumunun hadis, sünnet ve siyer konularında gönül rahatlığıyla başvurabileceği temel kaynakların başında yer almaya devam edecektir. Dijital ve matbu neşirlerinde yapılacak yeni edisyonlarla eksikleri giderildiğinde eserin gerek içerik gerekse de şekil ve tasarım itibariyle daha yüksek bir seviyeye ulaşması mümkün olacaktır. Son olarak ifade edilmelidir ki ilk baskısı üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen eser üzerinde henüz ciddi bir akademik çalışma yapılmamıştır. Bu makalenin en önemli amaçlarından biri eserin hadis şerhçiliği başta olmak üzere birçok yönden kapsamlı bir akademik bir çalışmaya zemin hazırlamasıdır.

Kaynakça

- Acar, Yusuf. “Hadis ve Sünnetin Halka Arzı Sorunu ve Bazı Öneriler”. *Marife* 21/2 (2021), 833-869.
- Acar, Yusuf. “Hadislerle İslam’ın Tahlili ve Tenkidi”. *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye Hadisçiliği*. Ankara: Hadis Tarihi Derneği/İlahiyat Yayınları, 2025.
- ’Aclûnî, İsmail b. Muhammed b. ’Abdu’l-Hâdî. *Keşfu’l-Ĥafâ*. Kahire: Mektebetu’l-Ĥudsî, 1351.
- Ahatlı, Erdinç. “Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği Bibliyografyası”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 201-270.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnaût, Adil Mürşid. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421.
- Akın, Murat. “Mu’tezile’ye Göre Kabir Azabı”. *Diyanet İlmî Dergi* 53/4 (2017), 151-177.

- Asar, Muhammet Ali. "Cumhuriyet Dönemi Hadisi Anlama ve Yorumlama Çalışmaları". *Cumhuriyetin 100. Yılı ve İlahiyat*. Ankara: Nobel Yayınları, 2025.
- Başaran, Zeynep Şüheda. *Tarihte Hadis Meclisleri ve Gerede Hadis Meclisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâ'il. *el-Câmi 'u's-şâhih*. Riyâd: Dâru's-Selâm, 1421.
- Erdoğan, Mehmet. "Makâsıd-ı Şerîa Bağlamında Sünnet ve Hadisin Anlaşılması". *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Sempozyumu*. 391-403. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Gökçe, Ferhat. "Türkiye'de Akademi Dışı Hadis Çalışmaları". *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye Hadisçiliği*. Ankara: Hadis Tarihi Derneği/İlahiyat Yayınları, 2025.
- Hansu, Hüseyin. "Cumhuriyet Dönemi Resmî Tedvin Çalışmaları: Babanzâde Ahmet Naim ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hadis Projesi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 367-405.
- Heyet (ed.). *Hadislerle İslam*. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2020.
- İbn Kayyım, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr. *Uddetü's-şâbirîn ve zağîretü's-şâkirîn*. nşr. İsmail b. Gâzî Merhaba. Mekke: Dâru 'Âlemu'l-Fevâid, 1429/2008.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî. *Uyûnu'l-ağbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1418.
- Kaplan, Yıldırım. "Hadislerle İslam'ın Yansımaları ve Etkisi". *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye Hadisçiliği*. Hadis Tarihi Derneği/İlahiyat Yayınları, 2025.
- Karahan, Abdullah. "Cumhuriyet Türkiyesi Akademik Hadis Araştırmalarında Önemli Bir Açılım: Gerede Hadis Meclisi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 543-557.
- Kırbaçoğlu, Hayri. *Sünneti Çağa Taşımak-Sünneti ve Hadisi Anlama ve Yorumlamada Yöntem-*. Ankara: Ankara Okulu, 2021.
- Muslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi 'u's-şâhih*, Riyâd: Dâru's-Selâm, 1421.
- Münzirî, Abdülazîm Zekiyyuddîn. *et-Terğîb ve't-terhîb mine'l-hadisî's-şerîf*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1992.
- Özkan, Halit. "Cumhuriyet Dönemi Hadis Çalışmaları: Bir Hasıla". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 9-39.
- Tirmizî, Ebû İsmâ'îl Muhammed b. İsmâ'îl. *es-Sünen*. Riyâd: Dâru's-Selâm, 1421.
- Türcan, Zişan. "Hadislerle İslam Projesi: Tasarım, Arkaplan ve Özellikli" başlıklı tebliğin değerlendirmesi, *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye Hadisçiliği* (Ankara: Hadis Tarihi Derneği/İlahiyat Yayınları, 2025, 347-355.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Amr el-Mekkî. *ed-Du 'afâu'l-Kebîr*. nşr. 'Abdulmu'tî Emîn Kâl'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984.
- Ünal, Yavuz. "Cumhuriyet Dönemindeki Hadis Çalışmalarının Serencamı". *İslami İlimler Dergisi* 2 (2007), 229-248.

